

MEDICINALIZÁCIA TRESTNÉHO PRÁVA V 19. STOROČÍ¹

*doc. JUDr. Martin Gregor, PhD.*²

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Katedra rímskeho práva a cirkevného práva
martin.gregor@flaw.uniba.sk

Medicinalizácia trestného práva v 19. storočí

Tzv. moderná škola trestného práva v druhej polovici 19. storočia výraznejšie akcentovala vplyv prírodných vied na posudzovanie príčin trestnej činnosti. Páchateľ trestného činu začal byť vnímaný ako objekt skúmania aj z pohľadu medicíny. Táto štúdia sa pokúsi zosumarizovať pozitívne, ale aj negatívne výsledky tohto procesu. Preto poukáže nielen na hľadanie korelácií medzi fyzickými danosťami človeka a jeho sklonmi k páchaniu trestnej činnosti (biologicko-antropologické teórie zločinnosti, frenológia), ale zároveň sa pokúsi upozorniť na posun vo vnímaní trestu od represívneho nástroja k určitej forme sociálneho opatrenia. V neposlednom rade poukáže na vplyv medicíny vo vzťahu k dekriminalizácii niektorých sexuálnych trestných činov.

Medicalization of the criminal law in the 19th century

The modern school of criminal law particularly accentuated impact of science on the examination of criminality reasons in the second half of the 19th century. A perpetrator of a crime has been perceived as an object of investigation from the medical point of view. This study attempts to summarise positive as well as negative results of the process. Therefore the study points out not only the correlations between physical attributes of a person with inclination to criminality (biological-anthropological theories of criminality, phrenology), but also it attempts to point out the advancement in perception of punishment as social measure rather than a form of repression. Finally the study mentions the influence of medicine in relation to decriminalisation of certain sexual crimes.

¹ Príspevok je výstupom z grantu VEGA č. 1/0548/22 s názvom „*Kríza dôvery a jej rímsko-kánonické riešenia*“.

² ORCID: 0000-0001-6168-9233 / Scopus ID: 57219350436.

Kľúčové slová: moderná škola trestného práva, determinizmus v trestnom práve, frenológia, Cesare Lombroso, biologicko-antropologické teórie zločinnosti, páchateľ ako pacient

Key words: modern school of criminal law, determinism in criminal law, phrenology, Cesare Lombroso, biological-anthropological theories of criminality, perpetrator as a patient

<https://doi.org/10.62874/afi.2024.1.03>

Úvod

*„Dedí se zákony a práva
tak jako věčná nemoc dál,
rod rodu odkazem ten neduh dává,
aby se všude rozlézal.
V tlach rozum, dobro v zlo se mění;
ó běda ti, že vnukem jsi!“³*

Trestné právo sa od druhej polovice 18. storočia dokázalo vymaniť zo spojenia s morálnymi normami a náboženstvom. V duchu osvietenského optimizmu a racionalizmu bol jeho vývoj v tomto období poznačený najmä sekularizmom (čoho prejavom bola diskusia o rozsiahlej dekriminalizácii rôznych náboženských trestných činov, ako aj čarodejníctva),⁴ zdôrazňovaním humanizmu v trestnom procese aj pri ukladaní trestov (postupné zavedenie zákazu tortúry vo viacerých európskych krajinách z procesného hľadiska, ako aj postupné upúšťanie od telesných a mrzačiacich trestov),⁵ vrátane formulovania požiadavky

³ Mefistoteles tým reaguje na pranie študenta zvoliť si pre ďalšie pôsobenie právnickú fakultu. Faust I., verš 1972 – 1975. Porovnaj: GOETHE, J. W. *Faust*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1957, s. 34. Porovnaj: GOETHE, J. W. *Faust*. Praha: Dobrovský, 2022, s. 76.

⁴ K problému sekularizácie náboženských trestných činov podrobne: DORN-HAAG, V. *Hexerei und Magie im Strafrecht: Historische und dogmatische Aspekte*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2016, s. 102 – 103; BEHRINGER, W. *Hexen: Glaube, Verfolgung, Vermarktung*. 2. Auflage. München: C. H. Beck, 2000, s. 91 – 94.

⁵ Z filozofického hľadiska markíz C. Beccaria o tom napísal: „*cieľom trestov nie je mučiť a trápiť nejakú vnímavú bytosť, ani odčiniť už spáchaný zločin... Azda výkriky nejakého nešťastníka privolajú späť z času, ktorý sa nevráti, už vykonané činy? Cieľom teda nie je nič iné, ako zločincovi zabrániť, aby znova škodil...*“ BECCARIA, C. *O zločinoch a trestoch*. Preložila O. Pažitková. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 53 (§ 12).

zákonnosti ako hlavného nástroja na obmedzenie svojvôle sudcov a miestnych autorít.⁶

Na horizonte sa črtali prvé legislatívne dokumenty, ktoré mali povahu moderných kodifikovaných trestných kódexov s nárokom na komplexnosť úpravy trestných činov. Do tejto kategórie môžeme zaradiť napr. rakúsky Všeobecný zákonník o zločinoch a trestoch, ktorý bol vydaný počas vlády Jozefa II. (1787) podľa filozofických návrhov C. Beccariu. Až po ňom bol vydaný aj francúzsky Trestný zákonník (*Code Pénal*) z 25. septembra 1791, ktorý ešte v čase vyhlásenia korešpondoval s konštitučne-monarchistickou ústavou Francúzska z toho istého roku a tými najlepšimi ideálmi Francúzskej revolúcie.

Pre nadchádzajúce 19. storočie bol však charakteristický prudký rozvoj prírodných vied, ktorý bol stelesnený v pozitivistickej filozofii Augusta Comteho. Tento smer odmietal abstraktnosť, naopak, za jediný prameň poznania pokladal exaktné vedy s merateľnými výsledkami.⁷ Všeobecné uznanie preto dosiahla štatistika,⁸ zároveň boli definované prvé obrisy vedných disciplín ako psychológia alebo moderná psychiatria. Je zrejmé, že oproti civilnému právu, ktoré vykazuje istú mieru stálosti, trestné právo reflektuje filozofické a politické pomery, ako aj ideové prúdy, oveľa intenzívnejšie a citlivejšie. V zásade hneď od začiatku mali prírodné vedy ambíciu konfrontovať svoj potenciál so sférou trestného práva a podieľať sa na riešení otázky predchádzania zločinnosti. V tomto kontexte si autor dovoľil pomenovať predložený článok slovným spojením „medicinalizácia“ trestného práva. Inkriminovaný pojem vo všeobecnej rovine predstavuje vzťahnutie medicínskeho náhľadu a lekáarskych kompetencií na javy alebo skutočnosti, ktoré pôvodne nespádali do oblasti všeobecného lekárstva.⁹ V tomto článku sa pokúsime načrtnúť príčiny a následky fenoménu, keď sa od začiatku 19. storočia začal presadzovať medicínsky pohľad na páchatel'a, na jeho trestnú činnosť a trestnú zodpovednosť, v neposlednom rade aj na boj s trestnou činnosťou. Tento proces vyvrcholil

⁶ CATTANEO, M. *Aufklärung und Strafrecht: Beiträge zur deutschen Strafrechtsphilosophie des 18. Jahrhunderts*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1998, s. 245; DANNENBERG, H. *Liberalismus und Strafrecht im 19. Jahrhundert*. Berlin: De Gruyter, 1925, s. 8.

⁷ ROZENTAL, M. M. a kol. *Filozofický slovník*. Bratislava: Pravda, 1974, s. 408.

⁸ Aspoň v krátkosti uvedme, že francúzsky právnik André M. Guerry (1802 – 1866) publikoval v roku 1833 knihu „Štúdie k morálnym štatistikám Francúzska“ (*Essai sur la statistique morale de la France*). Podobne Belgičan Adolf Quetelet sa výrazne zaslúžil o rozvoj tzv. kriminálnej štatistiky. Pozri: MADLIAK, J. a kol. *Kriminológia*. Košice: Právnická fakulta UPJŠ, 1993, s. 19.

⁹ BÁRTLOVÁ, S. *Sociologie medicíny a zdravotnictví*. 6. vydání. Praha: Grada, 2002, s. 42.

prirôvaním predchádzania zločinnosti ako sociálne nežiaduceho javu s prevenciou ľudských chorôb.¹⁰

Pred osvietenskými reformami trestného práva boli protiprávne konania posudzované najmä z hľadiska kritéria, či dotknutá ľudská činnosť mala morálne kvality alebo naopak nemorálne črty (morálka sa interpretovala v úzkej súvislosti s náboženstvom).¹¹ Najneskôr od druhej polovice 19. storočia sa diferenciácia páchatel'a čoraz viac posúvala do polohy, či jeho správanie možno vyhodnotiť ako normálne alebo abnormálne (teda na to, čo je v súlade alebo v rozpore s konaním „zdravého“ rozumného človeka). V tejto súvislosti môžeme s rezervou sledovať transformáciu hodnotenia správania páchatel'ov od morálnych noriem k lekárskeým výskumom. Najmä v kontexte niektorých trestných činov sa tým trestné právo posunulo od kategórie „delikventa k deviantovi“.¹² Ako najzjavnejší príklad môžeme vo všeobecnosti spomenúť eventúálnu súvislosť medzi časovými obdobiami, keď homosexuálny pohlavný styk medzi dospelými prestal byť trestný a keď sa o homosexualite z lekárskeho pohľadu prestalo uvažovať ako o chorobe.¹³

Ak sa vrátíme do 19. storočia, exaktná povaha prírodných vied – najmä lekárstva – kládla pri skúmaní trestnej činnosti dôraz na realizáciu empirického výskumu. Na základe zhromažďovania a analýzy údajov došlo k viacerým pokusom vymedziť kauzalitu medzi osobnosťou páchatel'a, príp. jeho biologickými procesmi a spáchaným trestným činom. Rozvinutie týchto myšlienok smerovalo k (nie tak celkom novej) diferenciácii páchatel'ov podľa ich fyzických vlastností. Tieto

¹⁰ „Moderné tendencie v trestnej politike a v penológii veľmi zdôrazňujú terapeutickú stránku trestu. Trest má byť akousi obdobou lekárskeho zákroku. Pre liečenie sociálnej choroby, obdobne ako pre lekárske vedy, platí zásada, že chorobe sa musí predchádzať...“ SKALICKÝ, J. *Základy penitenciárnej vedy a penológie*. Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1992, s. 11.

¹¹ Napr. podľa komentára k Hrdelnému poriadku cisára Karola V. možno rozlišovať trestné činy podľa pozitívneho zákona (*variantes formulae iuris civilis*) a trestné činy, ktoré má sudca rozpoznať na základe samého rozumu (*sana ratio*). KRESS, J. P. *Commentatio succincta in constitutionem criminalem Caroli V. Hannoverae*: Foerster, 1744, s. 112. Sudca bol povinný zabezpečiť ochranu morálky v spoločnosti aj stíhaním činov, ktoré vlastne neboli trestné, ale mohli sa postihovať napr. na základe extenzívneho výkladu a analógie.

¹² TINKOVÁ, D. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha: Argo, 2004, s. 372 – 373.

¹³ Vo vzťahu k úprave v socialistickom Československu pozri: DOBEŠ, M. Pohlavní styk s osobou stejného pohlaví a jeho trestní postih v socialistickém Československu. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2023, roč. 31, č. 2, s. 313 a nasl.

disciplíny sa na základe výskumu pokúsili pomenovať trestnú činnosť a tým zaviedli nový inštitucionalizovaný systém kontroly normality.¹⁴

Medicinalizácia trestného práva však mala svoje pozitíva a negatíva. Pravdepodobne kladne budeme hodnotiť zmenu postoja k páchatelovi, ktorá sa prejavila v úsilí polepšiť ho na základe využitia (doslova) terapeutických metód. Negatíva sa odrážajú v snahe diferencovať medzi páchatelmi na základe „vedeckého“ výskumu a tým spôsobom vytipovať jedincov náchylných na trestnú činnosť, predikovať páchanie kriminality a predchádzať jej. Tento prúd ústi do kriminálno-biologických alebo antropologických teórií zločinnosti.

Na základe uvedeného sa článok delí na tri časti. V prvej z nich sa pokúsime priblížiť dogmatické a právno-filozofické pozadie, ktoré z pohľadu vedy trestného práva v 19. storočí viedlo k zvýšenej akceptácii poznatkov prírodných vied. Ich výsledky bolo možné využiť napr. pri skúmaní etiológie zločinnosti, ktorá podľa vtedajších úvah spočívala buď v spoločnosti obklopujúcej páchatel'a alebo v jeho samotnej osobe.

Jedným z výsledkov „medicinalizácie“ trestného práva preto bol aj zrod kriminológie, vrátane sformovania kriminálno-antropologickej teórie o „rodenom zločincovi,“ resp. o dedične, geneticky podmienených zločincoch. Je však možné týmto spôsobom dopredu identifikovať zločince? Môže byť páchatel'ova trestná činnosť určená alebo podporovaná jeho fyzickými vlastnosťami (čím nemyslíme len metódy, ktoré by sme dnes možno vyhodnotili ako rasistické a nevedecké, ale v optike aktuálnej medicíny napr. môže ísť o taký fyziologický stav, ktorý napomáha nárastu agresivity alebo naopak vyvoláva depresiu?).¹⁵ Typológii páchatel'ov na základe ich fyzických znakov v dejinách trestného práva a kriminológie bude venovaná druhá časť štúdie. V poslednej časti príspevku analyzujeme vplyv medicíny na prehodnotenie niektorých sexuálnych trestných činov v 19. a 20. storočí.

Cieľom príspevku je preto poukázať na vplyv medicíny a prírodných vied na trestné právo v priebehu 19. storočia. Článok sa bude usilovať v závere zodpovedať na výskumnú otázku, či išlo len o určitý exces v dejinách trestného práva alebo je odkaz tejto problematiky svojím spôsobom smerodajný aj pre súčasnosť. Hypotézu (čo je z metodologickeho hľadiska predbežná odpoveď na položenú výskumnú otázku, ktorú budeme v štúdiu verifikovať) sme už implicitne načrtli: podľa

¹⁴ FOUCAULT, M. *Dozerať a trestať: Zrod väzenia*. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 299.

¹⁵ Okrem poranení mozgu môže patologické zmeny osobnosti vyvolať napr. ochorenia endokrinného systému vnútorných žliaz (napr. už len celkom bežná Gravesova-Basedowova choroba). EXNER, F. *Kriminologie*. Dritte Auflage. Berlin: Springer Verlag, 1949, s. 194.

názoru autora je tento proces pre trestné právo významný a mení jeho povahu až s presahom do súčasnosti.

1. Spor klasickej a modernej školy trestného práva ohľadom slobody vôle páchatel'a

Osvietenská filozofia vytvorila v doktríne trestného práva určité vákuum v dôsledku vytlačenia náboženských vplyvov. Postupne sa od začiatku 19. storočia vyprofiloval tzv. liberálny prúd trestného práva, ktorého predstaviteľom bol najmä Paul Johann Anselm von Feuerbach (1775 – 1833). Ako tvorca teórie psychologického donútenia sa domnieval, že v prípade dostatočnej znalosti protiprávnych činov a trestov si adresáti práva zväžia hroziace riziko a v ideálnom prípade sa radšej rozhodnú právo neporušiť. Proti nemu vystúpil odporca liberálneho smerovania trestného práva a špeciálnej prevencie Karl Ludwig von Grolman (1775 – 1829), inak od roku 1819 hesenský vrchný minister, sám hľadal východisko k pochopeniu trestu najmä v dielach antických autorov. Návrat retributívneho chápania trestu sa spája predovšetkým s Kantovou a Hegelovou filozofiou, ktorý zastávali stanovisko absolútnych teórií trestania.¹⁶ V nasledujúcej generácii rozvíjal Feuerbachove myšlienky Carl Joseph Mittermaier (1787 – 1867).¹⁷ Angažoval sa za reformu trestného konania, zlepšenie podmienok vo väzení, zároveň bojoval proti trestu smrti.¹⁸ Okrem iného bol zakladateľom známeho časopisu *Archiv für civilistische Praxis*. Proti nemu stála konzervatívna skupina právnikov na čele s profesorom Christianom Reinholdom Köstlinom (1813 – 1856).

Kritická polemika však niekedy býva v právnej vede impulzom pre nachádzanie ešte kreatívnejších výsledkov. Jedna z kľúčových diskusií vo vede trestného práva prebiehala v kontexte súperenia **klasickej školy a modernej školy trestného práva** v druhej polovici 19. storočia. Hlavným predstaviteľom klasickej školy trestného práva bol rektor Univerzity v Lipsku Karl Binding (1841 – 1920), modernú školu trestného práva viedol profesor trestného práva na univerzitách v Marburgu

¹⁶ KLEINHEYER, G., SCHRÖDER, J. *Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten: Eine biographische Einführung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2017, s. 10.

¹⁷ KOCH, A. a kol. (eds.). *Carl Joseph Mittermaier und der reformierte Strafprozess*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2022. Mittermaier pôsobil ako Feuerbachov tajomník so zameraním na preklady cudzojazyčných zákonov. V roku 1809 promoval na tému „*De nullitatis in causis criminalibus*“. Neskôr pôsobil na univerzite v Bonne a v Heidelbergu.

¹⁸ MITTERMAIER, C. J. *Die Todesstrafe nach den Ergebnissen der wissenschaftlichen Forschungen*. Heidelberg: Academische Verlagshandlung von J. Mohr, 1862.

a v Berlíne rytier Franz von Liszt (1851 – 1919), synovec skladateľa Franza Liszta. Odborné polemiky ohľadom ďalšieho smerovania trestného práva sa týkali nielen postavenia trestného zákona, povahy trestu, ale v rámci analýzy páchatelovej osobnosti bola predmetom ich úvah aj viac-menej metafyzická otázka, či osoba koná pri páchaní trestných činov na základe svojej slobodnej vôle alebo je jej konanie skôr výslednicou rôznych iných faktorov, pod ťarchou ktorých dôjde až k porušeniu zákona.¹⁹

Z povahy vecí sa sporná otázka týkala kauzality kriminálneho konania, teda všeobecnej a zákonitej súvislosti, príčinnej podmienenosti, ktorá viedla páchatel'a k spáchaniu trestného činu z pohľadu jeho vôľových predispozícií.²⁰ Podľa niektorých názorov išlo o neuralgický bod polemík oboch trestnoprávných škôl, pričom ich jednotlivé argumenty sa odvíjali od typického filozofického rozlišovania medzi klasickým racionalizmom a moderným pozitivizmom. Hoci už v prvej polovici 20. storočia bola otázka slobody vôle páchatel'a vnímaná z pohľadu teórie trestného práva ako uzavretá a svojou podstatou bezvýznamná,²¹ uvedená problematika v odbornom diskurze sa opätovne stala aktuálnou na konci 20. storočia.²² Po neuspokojujúcich výsledkoch alternatívnych prístupov v trestnom práve zažili v 90. rokoch 20. storočia svoj opätovný „comeback“ v nemeckej právnej vede aj retributívne teórie trestania.²³

Náuka klasickej školy trestného práva bola založená na zdôrazňovaní autority zákona. Oblasť ich záujmu sa koncentrovala na otázku jeho zachovania alebo porušenia, pričom ako racionalisti bagatelizovali

¹⁹ MONÍK, J. *Právo trestati: Studie z právní filosofie*. Praha: Všehrd, 1900, s. 14.

²⁰ ROZENTAL, M. M. a kol. *Filozofický slovník*. Bratislava: Pravda, 1974, s. 98.

²¹ KALLAB, J. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935, s. 7 – 8. Podobne k tomu stanovisku: MILOTA, A. *Trestní právo hmotné: část obecná*. Bratislava: Spol. Právník, 1922, s. 38. Oproti tomu možno poukázať na názor A. Ráliša, profesora trestného práva Univerzity Komenského v čase druhej svetovej vojny: Podľa determinizmu „je každé dianie vopred určené, teda vraj zločinec sám vlastne ani zato nemôže, že sa činu dopustil, lebo bol hnaný silami vopred danými... i keď je človek skutočne ovplyvňovaný tisícmi príčinami, za ktoré v prevažnej väčšine azda nemôže, predsa len nie je tak celkom bez síl, pretože má pomerne úžasnú **moc sebavlády**, ktorou môže dokonca i proti tým najsilnejším pudom prírody bojovať... a práve tento moment sebavlády (v staršom názvosloví a nepresne tzv. sloboda vôle) spôsobuje, že občan sa môže rozhodnúť i proti silným náporom, ženúcim ho ku spáchaniu činov zakázaných...“ RÁLIŠ, A. *Trestné právo v kocke*. Bratislava: Vyššia škola družstevná, 1942, s. 10.

²² ENGISCH, K. *Die Lehre von der Willensfreiheit in der strafrechtsphilosophischen Doktrin der Gegenwart*. 2. Auflage. Berlin: Walter de Gruyter, 1965, s. 4 – 5.

²³ HÜNING, D. Die Debatte um das Verhältnis von Willensfreiheit und Strafrecht in der Strafrechtsphilosophie der Aufklärung. In: *Jahrbuch für Recht und Ethik*, 2008, roč. 16, s. 401 – 430.

akékoľvek subjektivistické prvky, ktoré mohli vplývať na eventualitu spáchania činu (telesné a sociálne prvky na strane páchatel'a). Z uvedeneho ďalej vyplýva, že podľa klasickej školy trestného práva (vrátane viacerých zástancov absolútnych teórií trestania) závisí páchanie trestnej činnosti výlučne na vôľovom rozhodnutí trestne zodpovedného páchatel'a. Z etiologického hľadiska preto v konečnom dôsledku závisí od uplatnenia slobodnej ľudskej vôle, či sa trestnoprávne zodpovedný subjekt rozhodne pre porušenie zákona (**indeterminizmus**). Trestný čin je hypostázou slobodného rozhodnutia jednotlivca, ktoré nezávisí od mikrokozmu, zosobneného v jeho bio-psychologickej histórii, no rovnako nezávisí ani od makrokozmu prírodnej a spoločenskej reality. Trestný čin sa tým vytrháva zo svojho ontologického kontextu a stáva sa abstraktným súcnom, ktoré sa podriaďuje jedine skutkovej podstate trestného činu.²⁴ Rozhodujúcim faktorom pri jeho posudzovaní bolo, či šlo zo strany páchatel'a o vedomú a cielenú vzburu proti právnemu poriadku, ktorá našla vyvrcholenie v jeho protiprávnom konaní. To však kladie značné nároky na kvalitu slobodnej vôle páchatel'a. Od zodpovedania tejto otázky závisela opodstatnenosť trestania ako takého, pretože nebolo spravodlivé trestať tých, ktorí sa voči právnemu poriadku nechceli previniť, avšak trestný následok nastal. Klasická škola vychádzala z kľúčovej požiadavky zákonnosti, z princípu *nullum crimen sine lege*, ba paradoxne aj z Feuerbachovej teórie psychologického donútenia, v rámci ktorej sa subjekt rozhodne porušiť právo.

Napriek tomu alebo skôr práve preto mali jej predstavitelia tendenciu detailnejšie skúmať **zavinenie páchatel'a** v kontexte subjektívnej stránky skutkovej podstaty trestného činu. Je predsa potrebné prihliadnuť na prípady, kedy v prípade vzniku trestnoprávneho následku slobodná vôľa absentovala, prípadne bola obmedzená. Na základe tohto prístupu sa mali posudzovať diametrálne odlišne dolózne a kulpózne trestné činy, rovnako dôležitou bola otázka okolností vylučujúcich trestnú zodpovednosť (napr. nepríčetnosti). Klasická škola tým nadväzovala na Kantovu a Hegelovu filozofiu v otázkach slobodnej vôle.²⁵ Požiadavku slobodnej vôle možno v intenciách klasickej školy demonštrovať na základe právnej irelevantnosti prosby Ježiša Krista „*Otče, odpusť im, lebo nevedia, čo robia*“.²⁶ Ak naozaj nevedeli, čo robia, nepotrebujú odpustenie, pretože ich konanie má predsa takú kvalitu, za ktorú nemôžu niest' relevantnú zodpovednosť. V ostatných prípadoch

²⁴ BARATTA, A. *Sociologie trestního práva*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 20.

²⁵ Porovnaj: HEGEL, G. W. F. *Základy filosofie práva*. Praha: Academia, 1992, s. 170.

²⁶ Lk 23, 34.

spočíva zodpovednosť na konkrétnej osobe, ktorá sa rozhodne na základe svojej slobodnej vôle spáchať trestný čin, čím poruší zákon a vyberie si zlo. Indeterminizmus bol neskôr rozvíjaný v Spojených štátoch amerických na báze pragmatizmu.²⁷

Oproti tomu moderná škola trestného práva zastávala stanovisko **determinizmu**. Páchanie trestnej činnosti závisí od určitých faktorov, ktoré spočívajú v samotnom vnútri páchatel'a alebo v prostredí okolo neho. Ťažisko pôvodu kriminality sa podľa názorov modernej školy neopiera o voluntaristickú tézu slobodného výberu konkrétneho konania. Vôľu môžu ovplyvniť aj také faktory, ktoré nepramenia v nej samej. Počas svojej nástupnej profesorskej prednášky na Berlínskej univerzite Liszt zdôraznil, že príčiny zločinnosti môžu mať pôvod v rôznych externalitách: „*Vedecky môžeme spoznať skúmaný jav len prostredníctvom príčin, ktoré ho determinujú... Veda trestného práva sa preto snaží vysvetliť jav, ktorý je označovaný ako zločin. Ak to robí, môžeme ju nazvať dnes už vžitým termínom ako kriminológiu. Úlohy, pred ktorými stojí, nie sú nové. Básnici všetkých čias sa pokúšali objaviť korene zločinu v mysli páchatel'a... Zločin je výsledkom povahy páchatel'a v okamihu jeho spáchania a vonkajších okolností, ktoré páchatel'a obklopujú.*“²⁸ Samotný Liszt zdôraznil, že príčiny zločinnosti môžu prameniť buď z dôvodov na strane osobnosti páchatel'a, ale aj zo spoločenských vzťahov, ktoré ho obklopujú. Spojením týchto dvoch prvkov vzniká zločin.

Moderná škola trestného práva presadzovala pri skúmaní kriminality využívanie vedeckých poznatkov z iných oblastí poznania, než vyslovene juristických. Oproti rigoróznemu pridržaniu sa zákona, ktoré bolo vlastné klasickej škole, sa pokúšala vidieť páchatel'a v komplexnosti všetkých vzťahov. Prostredníctvom náuky Franza Liszta a jeho nasledovníkov bolo trestné právo konfrontované s novými poznatkami prírodných vied (najmä psychiatriou, psychológiou a antropológiou), zo spoločenských vied predovšetkým so sociológiou. V súlade s pozitivistickým naladením sa mala veda realizovať prostredníctvom empirických výskumov, ktoré sa pokúšali uchopiť „fenomén zločinu“.²⁹ Na základe interdisciplinárneho prístupu sa mala sformovať

²⁷ BRUNEJEV, A. a kol. *Súdna psychiatria*. Preložil J. Pogády. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1955, S. 32.

²⁸ LISZT, F. Die Aufgaben und die Methode der Strafrechtswissenschaft. In *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*. Zweiter Band. Berlin: J. Guttentag-Verlag, 1904, s. 289.

²⁹ STRUCK-BERGHÄUSER, A. *Franz von Liszt und seine Gegner: Die Auswirkungen des Schulenstreits auf das heutige Sanktionen- und Strafvollzugsrecht*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2020, s. 61.

preventívne zameraná trestná politika, ktorá by pomerne radikálne znížila štatistiky zločinnosti. Tým sa trestné právo otvorilo biologicky a antropologicky orientovaným teóriám kriminológie.

V roku 1896 Franz von Liszt vytýčil rozdiel medzi zločincom zo zvyku a zločincom z príležitosti (alebo chvíľkovými zločincami). V rámci druhej skupiny predstavoval zločin ohraničený okamih v ich živote, ktorému podľahli na základe naskytnutej možnosti, príležitosti. Oproti tomu zločinci zo zvyku so zločinom vyrastajú a zločinné myšlienky si prispôsobujú podľa vlastnej osobnosti.³⁰ Neskôr rozlišoval najmä medzi polepšiteľnými a nepolepšiteľnými zločincami. V prvej polovici 20. storočia sa ešte aj Milota prihovárал za rozlišovanie medzi dospelými zločincami duševne zdravými a dospelými zločincami abnormálnymi.³¹

2. Frenológia

Montgomery Burns v siedmej sérii populárneho animovaného seriálu *The Simpsons* zmieňuje pri pátraní po Mone Simpsonovej frenológiu ako metódu identifikácie zločincov. Skutočnosťou je, že v 19. storočí bola veľmi uznávaná, dokonca viac ako moderná psychológia, ktorá sa začala vyvíjať v rovnakom čase. Vo svojej podstate ide tiež o určitý prienik pokusov o „medicínske výskumy“ s trestným právom a hľadaním príčin zločinnosti. Istým spôsobom frenologické hnutie predchádza sformovaniu kriminálno-biologických teórií zločinnosti.³²

Moderná škola trestného práva nebola prvá, ktorá sa pokúšala hľadať koreláciu medzi fyzickými vlastnosťami a trestnou činnosťou. Už počas verejného výkonu popráv v stredoveku a ranom novoveku „ľudia prichádzali, aby pozorovali typy zločincov a podľa oblečenia a tváre sa pokúšali rozpoznať profesiu odsúdenca, či je vrahom alebo zlodejom... stávala sa z toho empirická etnografia zločinu.“³³ V období novoveku vo všeobecnosti zaznamenali v odbornej i širšej laickej verejnosti obrovský úspech najmä teórie, ktoré sa pokúšali preskúmať práve vzťah

³⁰ STÄCKER, T. *Die Franz von Liszt-Schule und Ihre Auswirkung auf die deutsche Strafrechtsentwicklung*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2012, s. 36.

³¹ MILOTA, A. Boj proti nebezpečným zločincům podle přípravné osnovy čs. trestního zákona. In: *Bratislava: Časopis Učené společnosti Šafaříkovy*, 1927, roč. 1, č. 1, s. 352.

³² MAREŠOVÁ, A. Pachatel trestního činu. In: GRIVNA, T. a kol. *Kriminologie*. 4. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 90.

³³ FOUCAULT, M. *Dozerat' a trestat': Zrod väzenia*. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 260.

medzi fyzickými črtami a povahovými vlastnosťami konkrétneho človeka. **Fyziognómia** bola v tejto súvislosti vyhlasovaná za „vedný“ odbor, ktorého predmetom bolo práve hľadanie súvislosti medzi fyzickým výzorom a charakterom človeka. Musíme ju prísne odlišovať od fyziológie ako stále platnej lekárskej disciplíny, ktorá skúma funkcie ľudských orgánov. Na základe znalosti Aristotelovho učenia (spis *Physiognomonica*)³⁴ rozvinul túto náuku najmä taliansky alchymista Giambattista della Porta (1535 – 1615).³⁵

V 18. storočí sa na poli tejto „náuky“ preslávil najmä švajčiarsky teológ Johann Kaspar Lavater (1741 – 1801), Goetheho priateľ, ktorý napísal štvorzväzkové dielo *Fyziognomické zlomky na podporu ľudského poznania a lásky*. Napriek tomu, že by sme dnes fyziognómii – zrejme právom – odsúdili ako nevedeckú disciplínu, práve z jej prostredia sa vyvinula napr. grafológia ako psychologická metóda výskumu ľudskej psychiky (ktorú zasa treba zásadne odlišovať od písomoznalectva ako prostriedku identifikácie konkrétneho pisateľa).

Ako ďalší odbor sa z fyziognómie vyprofilovala **frenológia** (angl. *phrenology*, nem. *Phrenologie*, franc. *phrénologie*), ktorá skúmala rozmery a tvar ľudskej lebky. Podľa tohto kritéria ľudom pripisovala povahové črty. Za jej zakladateľa sa pokladá viedenský lekár Franz Joseph Gall (1758 – 1828), ktorý svoje výskumy ľudskej lebky realizoval vo väzniciach, psychiatrických ústavoch, školách pre nadaných i v šľachtickej spoločnosti.³⁶ Na tomto základe začal prednášať „*kranioskopiu*“, ktorá však bola kvôli nátlaku cirkvi zakázaná. Preto odišiel z Viedne do Napoleonského Paríža, kde sa mu podarilo uchytiť napriek Napoleonovej skepse k jeho teóriám.³⁷

Kým kňaz Lavater vychádzal z metafyzického (relatívne naivného) východiska, podľa ktorého vlastnosti duše sa odrážajú aj v telesnej konštitúcii, lekár Gall založil svoju teóriu na „vedeckom“ podklade. Osvojil si hypotézu, že tvar našej fyzickej schránky mohla podľa jeho názoru ovplyvňovať aj psychické danosti človeka. V tomto kontexte mu cirkev vyčítala, že popiera primárnu úlohu duše pri formovaní ľudskej osobnosti a svoje materialistické výskumy ľudského správania opiera

³⁴ Aristoteles definoval telesné znaky, na základe ktorých možno určiť povahu človeka, pričom popísal 19 typov.

³⁵ SINGELNSTEIN, T., KUNZ, K. *Kriminologie: Eine Grundlegung*. 8. Auflage. Bern: Haupt Verlag, 2021, s. 58.

³⁶ STRUVE, G. *Die Geschichte der Phrenologie*. Heidelberg: Verlag von Karl Groos, 1843, s. 8.

³⁷ Napísal najmä dielo: GALL, F., SPURZHEIM, G.: *Anatomie et physiologie du système nerveux*. Premier volume. Paris: F. Schoell, 1810.

o funkcie mozgu ako „obyčajného“ ľudského orgánu.³⁸ Z tohto dôvodu jeho diela dokonca aj Svätá Stolica zaradila na Index zakázaných kníh (*Index librorum prohibitorum*).

Napriek tejto nepriazni začali vo svete vznikáť frenologické spoločnosti, ktorých ambíciou bolo zozbierať čo najviac ľudských lebiek alebo ich odliatkov za účelom ich vedeckého bádania (v roku 1820 vznikla prvá podobná spoločnosť v Edinburghu, v roku 1836 v samotnom Paríži). V roku 1824 sa na parížskej lekárskej fakulte uskutočnil jeden z najslávnejších pokusov, kedy mal Gaal za účelom potvrdenia svojej teórie preskúmať anonymne predloženú lebku. Patrila Antoinovi Légerovi (1795 – 1824), ktorý bol odsúdený na trest smrti za vraždu 15-ročného dievčaťa a následný kanibalizmus. Údajne Gaal z tvaru lebky vyčítal, že *„tento muž páchal trestnú činnosť ako svoju vášeň, jeho charakter bol temný, pričom jeho žiadostivosť, podporená osamelosťou, ho mohla viesť k takému agresívnemu uspokojovaniu svojich vášní, že by kvôli tomu spáchal aj vraždu.“*³⁹

Frenológia nadväzovala na snahu lokalizovať „sídlo“ duševných funkcií v ľudskom mozgu (určité predstavy na túto tému predostrel už sv. Augustín alebo filozof Albert Magnus). Vychádzala z logického predpokladu, že mozog je – okrem iného – centrálnym orgánom ľudského správania a mravov. Mozog predsa kontroluje naše vedomé i nevedomé aktivity. Duševná činnosť preto mohla závisieť podľa frenologických teórií od ústrojenstva mozgu. Množstvo duchovnej energie jednotlivca podľa frenológov záviselo najmä od objemu tohto orgánu, ktorý sa v neposlednom rade odrážal aj v tvare lebky.⁴⁰ Frenológia sa teda zakladala na predpoklade, že štruktúra a tvar mozgu sa nevyhnutne odzrkadľuje aj v lebečných vyvýšeninách alebo priehlbínach konkrétneho miesta, ktoré zasa reálne zodpovedá miestu v mozgu a jeho konkrétnej funkcii. Pri skúmaní nerozhodovala len veľkosť orgánu (totiž „veľkú hlavu“ mali aj rôzne živočíchy), ale aj zložitosť jeho štruktúr, čo prispelo k zvýšenému záujmu o výskum mozgového ganglia, nervových vlákien a nervových zakončení. Gaal sa stal autorom tzv. Atlasu mozgu, pričom údajne dokázal presne identifikovať, ktoré časti mozgu sú zodpovedné za lásku, tvorbu poézie, zmysel pre

³⁸ MATIEGKA, J. *Duše a tělo: Theorie o vztahu duševní činnosti k tělesné povaze*. Praha: F. Topiš, 1913, s. 17.

³⁹ Uvedený pokus bol obširne popísaný vo viacerých frenologických príručkách, najmä: SEIDEL, F. *Einblick durch Fenster, Thür und Dach in das Innerste des Menschen*. Weimar: B. Voigt, 1858, s. 95 – 96.

⁴⁰ STRUVE, G. *Handbuch der Phrenologie*. Leipzig: F. Brockhaus, 1845, s. 48.

architektúru,⁴¹ pýchu, sebeckto, zvýšený sklon k bitkárstvu alebo dokonca k vraždeniu, či dokonca sklon k spôsobu spáchania vraždy uškrtením.⁴²

Úspech frenológie viedol k zvýšenému záujmu o výskum lebiek geniálnych osobností (napr. Beethoven), ale aj známych popravených zločincov. V polovici 19. storočia sa dokonca predpokladalo, že frenológia by ako „objektívne zachytiteľná veda“ prostredníctvom obrysov lebky mohla nahradiť psychológiu, ako vedu zaoberajúcu sa len myšlienkami a teda niečo nehmatateľné. Podobné tvrdenia však boli najneskôr do začiatku 20. storočia v maximálnej miere vyvrátené.⁴³

Proti frenológii vystúpil napr. Marie Jean Flourens (1794 – 1867), jeden z vedeckých predchodcov anestéziológie.⁴⁴ Spochybniť ju dokázal aj francúzsky chirurg Paul Broca (1824 – 1880), ktorý objavil centrum reči v mozgu pri pitve mŕtveho muža, ktorý stratil schopnosť reči viac ako 20 rokov pred svojou smrťou. Chýbajúce alebo poškodené mozgové tkanivo v danej oblasti sa nijako neodrazilo na tvare jeho lebky. Hoci koordináciu reči ako jednej z mentálnych funkcií mozgu bolo možné lokalizovať v mozgu celkom presne, už koncom 19. storočia sa začalo predpokladať, že abstraktnejšie formy myslenia nemožno v mozgu presne lokalizovať, ale zásadne sú výsledkom vzájomnej kooperácie viacerých súčastí mozgu. Preto sklony k trestnej činnosti naozaj nemožno diagnostikovať pomocou tvaru alebo štruktúry mozgu. Už v Ottovom náučnom slovníku z roku 1895 sa frenológia pokladá za vedecko-fantastický avanturizmus, ktorý nevznikol na báze dodržiavania presnej vedeckej metodológie.⁴⁵ Vzťah frenológie s fyziológiou je vystihnutý porovnaním astronómie s astrológiou.

Hoci sa frenológia napokon ukázala ako bezvýhodisková „pseudoveda“, v rovnakom období sa rozvíjali prvé teórie psychiatrie, ktoré svojím spôsobom tiež ovplyvnili pred-vedecké štádium súčasnej kriminológie. Z tohto hľadiska je potrebné spomenúť anglického lekára Jamesa Cowlessa Pricharda (1786 – 1848), ktorý vo svojom diele z roku 1835 s názvom „Rozprava o šíalenstve a ostatných poruchách ovplyvňujúcich myseľ“ (*Treatise on Insanity and other Disorders Affecting*

⁴¹ Ku konkrétnym záverom dospel na základe komparácie lebiek bobrov a architektov.

⁴² SCHNEIDER, H. *Kriminologie: Ein internationales Handbuch*. Band 1: Grundlagen. Berlin: Walter de Gruyter, 2014, s. 320.

⁴³ KREJČÍ, F. *Základy vědeckého systému psychologie*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1939, s. 181.

⁴⁴ MAREŠ, F. *Fysiologie. Díl II: Pohyby a jejich innervace*. Praha: Bursík & Kohout, 1908, s. 525.

⁴⁵ KUFFNER, K. Frenologie. In: *Ottův slovník naučný*. Devátý díl. Praha: J. Otto, 1895, s. 679.

the Mind) rozlíšil intelektuálnu a citovú stránku duševného života, pričom oproti duševným chorobám postavil vyslovene kriminologický pojem morálnej pomätenosti (*moral insanity*). Dokázal tým, že poruchy intelektu nemusia súvisieť so všetkými psychickými chorobami a inými patologickými zmenami osobnosti. Jeho učenie v tomto smere rozvinul francúzsky psychiater Benedict Augustin Morel (1809 – 1873), ktorý sa inak stal známejším ako zakladateľ tiež nevelmi vedeckej teórie sociálnej degenerácie. Dôležitým pre aspekt medicinalizácie trestného práva ostáva, že páchatel'ov trestných činov postavil na roveň duševne chorých ľudí, pričom za sklon k páchaniu trestnej činnosti bol podľa jeho predstáv zodpovedný „*chorobný odklon ich psychicky od normálneho ľudského založenia*“, ktorý navyše pokladal za často dedičný.⁴⁶

3. Kriminálno-antropologické teórie zločinnosti

*„Nuž, ja, čo nezrodil sa k lživým hrám,
ani ku dvoreniu pred zrkadlom lásky,
ja, chmúrny tvor bez bájnej ľúbivosti,
jak bych sa plazil pred nohami nýmř:*

*A preto, keďže baviť neviem sa,
jak milovníci v krasorečných dňoch,
rozhodol som sa stať zločincem
a nenávidieť ľahkú rozkoš dní.“⁴⁷*

Pri skúmaní korelácie medzi fyzickou podobou a duševným svetom človeka sa núkala otázka, či existujú aj také anatomické predispozície, prostredníctvom ktorých by sme dokázali identifikovať potenciálneho zločincu. Tým prechádzame od všeobecnej analýzy vzťahu medzi fyzickým a duševným ustrojením človeka ku konkrétnej otázke, či môžu biologický „základ“ človeka predurčovať jeho potenciálnu trestnú činnosť. Nastolenou otázkou sa zaoberali antropologicko-biologické teórie zločinnosti, ktoré definovali protiprávne konanie ako výsledok takého fyzického alebo psychického nastavenia páchatel'a, ktoré mohlo mať

⁴⁶ Citované podľa: SCHNEIDER, H. *Kriminologie: Ein internationales Handbuch*. Band 1: Grundlagen. Berlin: Walter de Gruyter, 2014, s. 320.

⁴⁷ Úvodný monológ vojvodu z Gloucestru v prvom dejstve tragédie o kráľovi Richardovi III. je často interpretovaný práve v tom zmysle, že sa ústredná postava hry stala zločincem kvôli vrodeným predispozíciám. Pritom literárne je jej fyzické znetvorenie gradované „zločineckými sklonmi“. SHAKESPEARE, W. *Richard III*. Preložil Emil Boleslav Lukáč. Bratislava: Orlovský, 1948, s. 7.

svoj pôvod buď priamo v genetickej výbave (v dedičnosti) alebo sa tieto „spocívajúce“ sklony u páchatel'a aktivovali až pod vplyvom degeneratívneho životného štýlu (napr. zločinec zo zvyku, zločinec z vášne).⁴⁸ Pojem „kriminálna biológia“ zaviedol rakúsky profesor trestného práva Adolf Lenz v roku 1927.⁴⁹ Cieľ tohto prúdu sa sústreďoval na diferenciáciu anatomických, fyziologických a ďalších telesných znakov páchatel'ov trestnej činnosti.⁵⁰

Jej korene sú však omnoho staršie, podobné názory možno vystupovať až k filozofovi Johannovi Christianovi Schaumannovi (1768 – 1821), ktorý napísal knihu *Ideen zu einer Kriminalpsychologie*.⁵¹ Túto školu však preslávil oveľa skôr „otec modernej kriminológie“ Cesare Lombroso (1835 – 1909), ktorý je zároveň vnímaný ako jeden z jej najkontroverznejších predstaviteľ'ov. Narodil sa v židovskej rodine v Lombardsko-Benátskom kráľ'ovstve, ktoré v tom čase spočívalo pod vládou Habsburgovcov. Študoval na lekárskech fakultách v Pavii, v Padove a vo Viedni, kde si osvojil problematiku psychiatrie a anatómie mozgu. Ideový zlom v jeho živote predstavovala vojna medzi Rakúskom a Piemontsko-francúzskou alianciou v roku 1859, kedy na bojisku začal skúmať fyzické vlastnosti vyše 3000 vojakov a ich vplyv na zločinnosť.

Po rokoch následných výskumov vydal v roku 1876 knihu *Človek-Zločinec (L'uomo delinquente)*, kde sa pokúsil prvýkrát vysvetliť kriminálne správanie prostredníctvom prírodovednej metodiky.⁵² Trestná činnosť je niečo prirodzené, podobne ako narodenie a smrť. Podľa jeho prvotných výsledkov bol zločinec najviac podobný antropologickému typu evolučného predchodcu človeka, podobný neandertálcovi. V praxi malo ísť o nedostatočne vyvinutého (atavistického) jedinca, ktorý sa prejavoval konkrétnymi telesnými znakmi: nepravideľná lebka s malým mozgom, vypuklé oči, tvrdosť pohľadu, tupý alebo inak znetvorený nos, veľká čeľusť, sánka s veľkými zubami, štvorhranná brada, riedke

⁴⁸ MILOTA, A. *Trestní právo hmotné: Část obecná*. Bratislava: Právnik, 1922, s. 12.

⁴⁹ LENZ, A. *Grundriss der Kriminalbiologie: Werden und Wesen der Persönlichkeit des Täters*. Wien: J. Springer, 1927, s. 4. Pozri aj: VESELÁ, J. Význam kriminální biologie. In: *Právnik*, 1931, roč. 71, č. 14, s. 426.

⁵⁰ DIANIŠKA, G. Predmet, miesto a úlohy kriminológie. In: DIANIŠKA, G. a kol.: *Kriminológia*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 24.

⁵¹ SCHAUMANN, J. CH. *Ideen zu einer Kriminalpsychologie*. Halle: Johann Gebauer, 1792, 134 s.

⁵² LOMBROSO, C. *L'uomo delinquente in rapporto all'antropologia, alla giurisprudenza ed alle discipline carcerarie*. 5 ed. Torino: Bocca, 1896. Vyšlo aj v anglickom preklade pod názvom: LOMBROSO, C.: *Criminal Man*. Translated by N. Rafter. Durham: Duke University Press, 2006.

mužské ochlpenie na brade a naopak husté vlasy, tieto znaky boli ideálne spojené s príznakmi ako nervové tiky, či epileptické záchvaty.

Pod vplyvom kritiky svojho žiaka Enrica Ferriho (1856 – 1929) následne Lombroso sústavne zjemňoval a prehodnocoval predložené závery v každom nasledujúcom vydaní svojej knihy. Napokon zúžil pravdivostnú výpoveď svojich výskumov na 30 – 40 % všetkých zločincov.⁵³ Už počas Lombrosovho života bola jeho teória kritizovaná pre nedostatky, ktoré by sme v súčasnosti najskôr označili ako tzv. *labeling approach*, poukazujúci na škodlivosť negatívneho nálepkovania. Proti teórii o rodenom zločincovi bola vznesená námietka dokonca z pohľadu výskumu ľudských buniek: človek sa neustále mení a pretvára, pričom jeho správanie nie je odrazom antropologického typu, ale fyziologicko-psychickej dynamiky. Preto typ nevedie k zločinu, hoci opakujúci sa zločin môže nájsť odraz v určitom type.⁵⁴ Mnohí ďalší kritici upozorňovali na eklektickú povahu vybraných telesných znakov, ktoré nemohli byť jediným kritériom pre identifikáciu zločincov: mnohí odsúdení týmito znakmi síce disponovali, rovnako však mohli byť vlastné aj úplne bezúhonným a čestným osobám. V neposlednom rade niektoré telesné znaky mohli mať aj ženy, ktoré sa však dopúšťali trestnej činnosti rádovo menej ako muži.⁵⁵

Pokiaľ ide o ženy, Lombroso napísal v roku 1893 monografiu aj o ich kriminálnych predispozíciách (*La donna delinquente*), pričom osobitne sa venoval problematike dedičných predpokladov, ktoré predurčujú osobu ženského pohlavia na výkon prostitúcie.⁵⁶ Dospel k záveru, že prostitútky patria k degenerovanému typu ženy, čo tiež vyvolalo v odbornej literatúre kritiku, keďže naozaj úspešná prostitútk

⁵³ VORMBAUM, T. *Einführung in die moderne Strafrechtsgeschichte*. 4. Auflage. Berlin: Springer Verlag, 2019, s. 128.

⁵⁴ MEZGER, E. *Das Typenproblem in Kriminologie und Strafrecht*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1955, s. 27.

⁵⁵ K tomu pozri bližšie: NIKŠOVÁ, G. Prevencia zločinnosti a osobitosti kriminality žien. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comeniana*, roč. 6. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982, s. 170 a nasl. Nižšiu početnosť kriminality žien Nikšová zdôvodňuje sociologicky, t. j. v inom vnímaní ženy zo strany spoločnosti, konkrétne jej spoločenskej role a očakávaného spôsobu riešenia konfliktov, na rozdiel od muža, pričom pripúšťa, že v závislosti od nastavenia spoločnosti by sa mohol meniť aj pomer kriminality žien a mužov. Kriminogénnym činiteľom sa v prípade žien javí byť najmä ich emočná a citová oblasť.

⁵⁶ Dielo vzniklo v spoluautorstve s novinárom G. Ferrerom. LOMBROSO, C., FERRERO, G. *La donna delinquente: la prostituta e la donna normale*. Torino: Editori L. Roux, 1893. Dostupné aj v anglickom preklade: LOMBROSO, C., FERRERO, G. *Criminal Woman: The Prostitute and the Normal Woman*. Translated and Introduction by N. Rafner. Durham: Duke University Press, 2004.

by mala byť ženou, ktorá vyniká svojimi fyzickými vlastnosťami (ak netrpí pohlavnými chorobami).⁵⁷

V duchu pozitivistického, presnejšie **biologického determinizmu** bol rodený zločinec stigmami predurčený spáchať zločin, ku ktorému ho slepo viedla samotná prirodzenosť. Takýto jedinec sa stával nástrojom vlastnej vášne. Z toho dôvodu sa rodení zločinci nemali trestať, ale z preventívnych dôvodov mali podliehať ochranným opatreniam.⁵⁸ Základným trestnoprávnym problémom tejto teórie je, že sa odkláňa od pravidla *nullum crimen sine lege* (vrátane *nulla poena sine lege*) a prenecháva sudcovi značnú mieru svojvôle. Rodení zločinci sa nemuseli dopustiť žiadneho konania, ktoré by bolo možné subsumovať pod skutkovú podstatu trestného činu vymedzeného v trestnom zákone, plne postačovalo akékoľvek prestúpenie spoločenského poriadku, aby im bolo uložené ochranné opatrenie, ktoré opäť záviselo od uváženia sudcu. Hoci v súčasnosti po dejinných skúsenostiach s rasizmom a nacistickými teóriami vyznieva Lombrosova teória nielen ako nevedecká, ale vyslovene nehumánna a vlastne proti elementárnym princípom súčasného právneho poriadku, Lombroso zúročil mimoriadne nadšenie svojich čias pre prírodné vedy a toto antropologické hľadisko sa pokúsil použiť v kriminológii v intenciách diela svojho nemeckého kolegu Franza von Liszta.

V Lombrosovom diele pokračoval napr. Nemecký Johannes Lange, ktorý vydal v roku 1929 knihu *Zločin ako osud (Verbrechen als Schicksal)*.⁵⁹ Lange skúmal celkom 37 párov dvojčiat, z toho 15 jednovaječných a 22 dvojvaječných. Na základe svojho výskumu dospel k záveru, že pri jednovaječných dvojčatách je väčšia konkordancia vo vzťahu k výskytu zločinnosti, dokonca aj ohľadom typu páchanej trestnej činnosti, pričom uvedená zhoda bola u dvojvaječných dvojčiat rádovo nižšia. Opäť mu možno vyčítať nielen nedostatočne reprezentatívnu vzorku, ale aj pochybenia a skreslenia v metodologickom inštrumentárii. Myšlienka dedičnosti kriminogénnych faktorov ostala teda živá aj v prvej polovici 20. storočia:

„*Domněnce dědičnosti kriminogenních sklonů nasvědčují dále velmi závažné výsledky pokusů s dětmi rodičů kriminálních. Bylo totiž uvažováno, že v tom případě, byla-li by zločinnost způsobována vlivem*

⁵⁷ STIEBER, M. *Dějiny veřejného práva v Střední Evropě*. Právo trestní. Praha: Typus, 1933, s. 101.

⁵⁸ STIEBER, M. *Tamtiež*.

⁵⁹ LANGE, J. *Verbrechen als Schicksal: Studien an kriminellen Zwillingen*. Leipzig: Georg Thieme Verlag, 1929.

*prostředí, bylo by možno zločinnost vymýtití nebo alespoň zločinnosti předejít, budou-li děti rodičů kriminálních včasně, pokud možno ihned po narození, z prostředí a vlivu rodičů odstraněny a vychovávány v prostředí všestranně vyhovujícím... Výsledek byl ve všech případech nepříznivý a kriminální vlohy, jež musely býti vrozené, neboť prostředí, v němž byly pozorované děti vychovávány, nemohlo v žádném směru způsobiti jejich zpustnutí, se po čase projeví v neomezené míře.*⁶⁰

4. Rozvoj medicíny vo vzťahu k tzv. sexuálnym trestným činom

Z legislatívneho hľadiska prešla skupina tzv. sexuálnych trestných činov v priebehu 19. – 20. storočia dynamickým vývojom, pričom v dôsledku zmien spoločenskej situácie a verejnej mienky možno hovoriť o pomerne radikálnych zmenách ich koncepcie, najmä ak uvažíme vstupné a výstupné hodnoty na konci tohto procesu. Je zjavné, že práve rozvoj medicínskych poznatkov inicioval prehodnotenie veľkej časti z nich aj v oblasti práva. V 19. storočí boli sexuálne trestné činy predovšetkým predmetom súdneho lekárstva. Pozornosť sa sústredila na fakt naplnenia skutkovej podstaty trestného činu, bolo v zásade irelevantné, aká príčina viedla páchatela k spáchaniu podobného druhu trestnej činnosti.

Nový pohľad na sexuálne trestné činy bezprostredne súvisel so vznikom sexuológie ako jedného z odvetví psychiatrie. Medzi historicky prvé príručky tohto druhu patrila po latinsky napísaná kniha „*Psychopathia sexualis*“ z roku 1843 od ruského lekára Heinricha Kaana (1816 – 1893), ktorý väčšinu života strávil vo Viedni. Šlo o priekopnícke dielo, ktoré sa usilovalo popísať sexuálne správanie na báze psychiatrických vedeckých poznatkov, bez akýchkoľvek teologických a morálnych vplyvov. Pozitívom jeho diela preto je pionierska snaha postupovať v tejto oblasti vedecky, samozrejme, dosiahnutá vedecká úroveň by nebola pre súčasnú dobu mienkotvorná. Podľa tejto náuky bolo abnormálne sexuálne správanie vnímané ako výsledok psychickej choroby. Preventívne úsilie malo byť nasmerované najmä proti sebauspokojovaniu (masturbácii), ktoré sa v súlade s dobovým kontextom pokladalo za zdroj – spúšťačiaci impulz – následných psychických

⁶⁰ PINTERA, R. Dědičnost dispoic k zločinnosti a sterilisace. In: RÁLIŠ, A. (ed.). *Pocta k šedesátým narozeninám Alberta Miloty*. Bratislava: Právnická fakulta University Komenského, 1937, s. 248 – 249.

chorôb. Mohlo byť príčinou psychopatického správania, ktoré by vyúsťilo do realizácie sexuálnych predstáv aj na báze páchania trestnej činnosti. Za psychopatické boli pokladané všetky sexuálne praktiky medzi manželmi, ktoré nesmerovali výlučne k úkonu plodenia potomstva.⁶¹

Svetové uznanie v oblasti sexuológie však získal s rovnomennou knihou „*Psychopathia sexualis*“ (1886) až nemecký psychiater Richard von Krafft-Ebing (1840 – 1902), ktorý tiež skúmal vzťah medzi páchaním trestnej činnosti a psychickými ochoreniami páchatel'a.⁶² V oblasti sexuológie na báze podrobnej kazuistiky popísal a definoval rôzne druhy sexuálneho správania ako fetišizmus, alebo pedofiliu. Práve od neho pochádza aj základná klasifikácia sexuálnych deviácií na tie, ktoré spočívajú v spôsobe výkonu (*in modo*), ako napr. exhibicionizmus, sadomasochizmus, sexuálna agresivita, ako aj na tie, ktoré boli založené na deviantnom objekte sexuálnych túžob (*in obiecto*), ako napr. zoofília, nekrofilia, či kandaulizmus. Za psychickú chorobu pokladal aj homosexualitu a iné narušenia identifikácie s vlastným pohlavím.

V roku 1899 začal lekár Magnus Hirschfeld (1868 – 1935) vydávať prvý vedecký časopis so zameraním na sexuológiu (*Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*), ktorý vychádzal pravidelne až do roku 1923.⁶³ Ešte v časoch Weimarskej republiky fungoval v Berlíne pod Hirschfeldovým vedením osobitný Ústav pre sexuológiu (*Institut für Sexualwissenschaft*). Práve z týchto kruhov vychádzali prvé impulzy napr. na dekriminlizáciu homosexuálnych pohlavných stykov. Pre rozvoj kriminológie v medzivojnovom období boli však rozhodujúce psychoanalytické úvahy Sigmunda Freuda (1856 – 1939), ktorý sa do veľkej miery venoval aj sexuológii a jej koreňom v predporozumení zážitkov detského veku. Napr. Freud tvrdil, že ľudská psychika nemá žiadne zábrany, pokiaľ ide o incest, ba naopak, že incestná náklonnosť je v detskom veku prirodzená. Incest však nezakazujú prírodné, ale spoločenské zákony. Tieto normy pritom nereflektujú prirodzené psychické zábrany, ktoré sa v neskoršom veku vytvárajú u človeka vo vzťahu k incestu, naopak, spoločnosť pokladá za preukázané, že incestné vzťahy sú spoločensky nebezpečné a preto je ich zákaz na mieste.⁶⁴

⁶¹ KAAN, H. *Psychopathia sexualis*. Lipsiae: Apud Leopoldum Voos, 1844, 124 s.

⁶² KRAFFT-EBING, R. *Psychopathia sexualis mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung*. Siebente Auflage. Stuttgart: Verlag von F. Enke, 1892.

⁶³ BRZEK, A. *Sexuologie pro právníky*. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1991, s. 3.

⁶⁴ FREUD, S. *Totem a tabu: O niektorých paralelách v duševnom živote divochov a neurotikov*. Preložil T. Münz. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1966, s. 14.

Pre oblasť sexuálnych trestných činov však v skúmanom období nebola charakteristická len postupná dekriminalizácia rôznych – dnes už nie trestných – konaní, avšak s využitím medicínskych poznatkov sa uvažovalo napr. aj o zavedení špecifického opatrenia – príp. trestu – voči páchatel'om zvlášť závažných sexuálnych trestných činov (typicky s následkom smrti obete). V prípade mužov išlo o povinnú kastráciu, eventuálne sterilizáciu (vzhľadom na pokroky lekárskej vedy sa už kastrácia ako vážny operačný úkon nepokladala za nutnú, všeobecne postačovala sterilizácia). V československých pomeroch bol napr. zástancom zavedenia podobného opatrenia aj profesor Milota, pričom ako vzor mu slúžili právne úpravy viacerých štátov USA, ale aj nacistického Nemecka. Milota uvádza: „*Trestní právo nemá zajisté zanedbati žádné možnosti, vedoucí k preventivnímu zabránění zločinnosti. Dnešní badání o významu dědičnosti určitých vlastností ukázalo na nebezpečí, které hrozí od osob psychopaticky založených a osob mravně defektních. Jsou to strašné zločiny, které takové osoby páchají: násilná smilstva, zprznění dětí, vraždy z vilnosti...*“⁶⁵ Milota teda nesúhlasil s tým, aby šlo o trest za spáchanie závažného trestného činu, ale skôr sterilizáciu považoval presne v duchu kriminálno-biologických teórií zločinnosti za preventívne ochranné opatrenie, čo je vlastne z pohľadu súčasnej právnej vedy ešte závažnejšia požiadavka vzhľadom na výber osôb, ktoré by sa mali preventívne podobnému zákroku podrobiť. Popri samotných páchatel'och sexuálnych trestných činov by malo ísť podľa vtedajších názorov o osoby s pohlavnými chorobami, ktoré znemožňujú splodenie zdravého dieťaťa, ale vôbec nemajú ďaleko ani od sterilizácie všetkých telesne a duševne chorých, u ktorých existuje pravdepodobnosť dedičnosti podobnej choroby.⁶⁶

Záver

Z dnešného uhla pohľadu sa 19. storočie vyznačovalo množstvom spoločenských svojrázností.⁶⁷ Vo vede civilného práva však

⁶⁵ MILOTA, A. *Reforma trestního zákona v Československu*. Bratislava: Právnická jednota, 1934, S. 141 – 142.

⁶⁶ HERRNRITT, V. Několik poznámek k otázce sterilisace. In: *Pocta k sedmdesátým narozeninám univ. prof. Augusta Miřičky*. Praha: Československá společnost pro právo trestní, 1933, s. 124.

⁶⁷ Napr. ZWEIG, S. *Svet včerajška: Spomienky Európana*. Bratislava: PROMO International, 1994, s. 14 a nasl. Autor citovaných memoárov poukazuje napr. na to, že starostlivosť o telo v podobe kulturistiky a „fitness“ bola prejavom subkultúry väčšinou mladých nádeníkov z chudobných tried, spravidla z predmestských častí.

predstavovalo obdobie, keď zásluhou modernej pandektistiky došlo nielen k teoretickému sformovaniu náuky o všeobecnej časti občianskeho práva,⁶⁸ ale zároveň k vydávaniu rozsiahlych kódexov, často inšpiratívnych aj dnes (stačí si povšimnúť neodškriepiteľný vplyv ABGB z roku 1811 na český občiansky zákonník z roku 2012). Výrazný vedecký pokrok bol v tomto storočí nepochybne signifikantný aj pre oblasť trestného práva. Na počiatku 19. storočia (1801) formuloval Paul Johann von Feuerbach už dávno známu požiadavku zákonnosti do legendárnych latinských formúl: *nullum crimen sine lege a nulla poena sine lege*.⁶⁹ V roku 1899 predniesol predstaviteľ modernej školy trestného práva Franz von Liszt svoju nástupnú prednášku na miesto profesora trestného práva v Berlíne, kde zhrnul svoje tézy o zločine ako „sociálno-patologickom jave“, ktorý si vyžaduje nielen právny, ale aj pedagogický prístup. Pokúša sa nájsť príčiny zločinnosti prostredníctvom vedy – vtedy už všeobecne nazývanej kriminológiou – pričom uvádza individuálne a spoločenské faktory vedúce k zločinnosti.⁷⁰

Pri zmienke o tomto veľkolepom storočí sa priam núka citovať Dickens: „Byly to časy ze všech nejlepších, byly to časy ze všech nejhorších, byl to věk moudrosti, byl to věk pošetilosti, byla to doba víry a byla to doba nevěry, byly to dni světla a byly to dni tmy; byla to jaro nadějí a byla to zima beznaděje, vše bylo možno očekávat, nebylo možno očekávat nic, všichni jsme kráčeli přímo do nebes, všichni jsme se ubírali právě směrem opačným – zkrátka byla to doba tak podobná době naší...“⁷¹ V súlade s týmto umeleckým textom treba dodať, že aj skúmaný fenomén medicinalizácie trestného práva mal svoje pozitíva i negatíva. Tento článok poukázal na rôzne excesy, ktorých sa veda trestného práva a kriminológia dopustila v 19. storočí práve pod vplyvom medicíny (resp. aspoň vtedajšom zdaní o používaní jej metód). Išlo o slepé uličky, do ktorých trestné právo zabľúdilo napr. v prípade hľadania páchatel'ov trestných činov prostredníctvom kraniometrie, merania ľudských lebiek (t. j. frenológie). Jej zakladateľ Gaal vytvoril tzv. Atlas mozgu, prostredníctvom ktorého sa pokúšal osobe pririeknuť sklony k vysoko abstraktným myšlienkam, citom a emóciám. Bytostne

⁶⁸ K tomu pozri najmä WINDSCHEID, B. *Lehrbuch des Pandektenrechts*. Erster Band. Vierte Auflage. Düsseldorf: Verlag von Julius Buddeus, 1875.

⁶⁹ FEUERBACH, P. A. *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen Peinlichen Rechts*. Giessen: Georg Friedrich Heyer, 1801, s. 20 – 21.

⁷⁰ LISZT, F. Die Aufgaben und die Methode der Strafrechtswissenschaft. In: *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*. Zweiter Band (1892 – 1904). Berlin: J. Guttentag Verlagsbuchhandlung, 1905, s. 289.

⁷¹ DICKENS, CH. *Příběh dvou měst*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1954, s. 4.

to pripomína podpichovanie, keď sa v kontexte ďalšej umeleckej remiscencie Jána Jesenia pri pitve opýtali, kde sa v srdci človeka nachádza dutina pre dušu a ak nie v srdci, ale v hlave, ktoré miesto mozgu možno vyhlásiť za jej sídlo?⁷²

Z frenologického hnutia akoby vyrastala Lombrosova teória zločinnosti, s ktorou sa možno stretnúť v úvode historických exkurzov takmer každej učebnice kriminológie. Pri bližšom pohľade sa Lombroso svojím metodologickým prístupom nevelmi odlišuje od Gaala, odhliadnuc od toho, že okrem lebiiek skúmal aj iné časti „zločineckého“ tela, vrátane tetovaní, ktoré – mimochodom – charakterizuje „ako jednu z hlavných charakteristík primitívneho človeka a tých, ktorí stále žijú v *stature naturalis*“, pričom svoje závery opiera o prieskum tetovania 4 380 vojakov a k tomu tetovania ďalších 2734 kriminálnikov a prostitútok.⁷³ Oveľa podstatnejšie pre trestné právo sa javia byť úvahy o tom, že rodený zločinec vlastne nie je nositeľom trestnej zodpovednosti, ale je potrebné k jeho osobe pristupovať terapeuticky, včas ochrániť spoločnosť pred spáchaním trestnej činnosti z jeho strany, vrátane poskytnutia pomoci samotnému páchatelovi v podobe vhodného ochranného opatrenia. Jediným problémom uskutočnenia tejto rozsiahlej preventívnej činnosti je už vyššie načrtnuté úplné nerešpektovanie individuálnych ľudských práv a základných slobôd, vrátane rozchodu so zásadami *nullum crimen sine lege* a *nulla poena sine lege*.

Lombrosove výskumy však opäť možno pokladať za reakciu na impulz, pochádzajúci z radov modernej školy trestného práva v Nemecku. Kým klasická škola trestného práva dbala výlučne na zákon a svoje nároky na trestnoprávnu spravodlivosť opierala o metafyzickú filozofiu, moderná škola trestného práva upriamila svoju pozornosť na páchatel'a. Podľa jej názorov predstavoval zločin sociálny jav. Predmetom tejto štúdie preto v neposlednom rade bolo načrtnutie rozdielov medzi indeterminizmom klasickej školy a jej náprotivkom v náuke školy modernej, pokiaľ ide o slobodu vôle páchatel'a, ktorá ho vedie k spáchaniu trestného činu.

Relevanciu biologicko-antropologických teórií v súčasnosti možno zhrnúť slovami akademika M. Čiča, ktorý zdôrazňoval sociálnu stránku zločinnosti: „*Trestný čin je výslednicou celého komplexu sociálnych a biopsychických činiteľov, ktoré buď jednotlivo alebo v určitej kombinácii vyvolávajú (determinujú) správanie človeka rozporné s mravnými*

⁷² ZÚBEK, E. *Doktor Jesenius*. Bratislava: Mladé letá, 1983, s. 141 – 142.

⁷³ LOMBROSO, C. *Criminal Man*. Translated by N. Rafter. Durham: Duke University Press, 2006, s. 58.c

*a právnymi normami danej spoločnosti. Pritom aj biopsychické a najmä psychické činitele majú predovšetkým tiež svoj sociálny základ... Práve preto, že formovanie osobnosti je nepredstaviteľné mimo sociálneho prostredia, nemožno kriminalitu ani skúmať a najmä charakterizovať ako výslednicu biologických, resp. neurofyziologických dispozícií.*⁷⁴

Napriek tomu predstavovala už frenológia svojho času pomerne významný pokrok, keď došlo k vylúčeniu predstáv o páde duše do hriechu a pozornosť sa upriamila na činnosť mozgu, psychiky, nech sa vykladala v akokoľvek deformovanej forme. Moderná škola trestného práva poukázala na potrebu vnímať trestnú činnosť v celom komplexe vzťahov a súvislostí. Bez ohľadu na dávno prekonané a nevedecké teórie biologicko-antropologického smeru kriminológie, ktoré boli inšpirované jej myšlienkami, moderná škola priniesla celkom nový pohľad na inštitút trestu a sformulovala zásadne odlišné, nové požiadavky na zaobchádzanie s páchatelom. Trest sa oslobodil od retributívnej spravodlivosti a získal sociálny charakter. Napokon podľa názorov modernej školy „najlepšou trestnou politikou bola realizácia sociálnej politiky“.⁷⁵ Preto napokon všetko zlé je predsa na niečo dobré a všetko má svoj (skrytý) význam.

Zoznam použitej literatúry

Vedecké monografie a učebnice

1. BARATTA, A. *Sociologie trestního práva*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, 180 s. ISBN 80-210-1227-7.
2. BÁRTLOVÁ, S. *Sociologie medicíny a zdravotnictví*. 6. vydání. Praha: Grada, 2002, 188 s. ISBN 978-80-247-6289-0.
3. BECCARIA, C. *O zločinoch a trestoch*. Preložila O. Pažitková. Bratislava: Kalligram, 2009, 125 s. ISBN 978-80-8101-252-5.
4. BEHRINGER, W. *Hexen: Glaube, Verfolgung, Vermarktung*. 2. Auflage. München: C. H. Beck, 2000, 94 s. ISBN 3-406-75285-3.
5. BRZEK, A. *Sexuologie pro právníky*. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1991, 60 s. ISBN 80-7066-429-0.

⁷⁴ ČIČ, M. Metodologické východiská ďalšieho vývoja československého socialistického trestného práva. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, roč. 6. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985, s. 104.

⁷⁵ F. von Liszt citovaný podľa: STRÉMY, T., BALOGH, T., TURAY, L.: *Trestná politika v Slovenskej republike: minulosť, súčasnosť, budúcnosť*. Bratislava: C. H. Beck, 2020, s. 164.

6. BRUNEJEV, A. a kol.: *Súdna psychiatria*. Preložil J. Pogády. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1955, 352 s.
7. CATTANEO, M. Aufklärung und Strafrecht: Beiträge zur deutschen Strafrechtsphilosophie des 18. Jahrhunderts. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1998, 308 s. ISBN 3-78-9052-85X.
8. DANNENBERG, H. *Liberalismus und Strafrecht im 19. Jahrhundert*. Berlin: De Gruyter, 1925, 66 s.
9. DORN-HAAG, V. *Hexerei und Magie im Strafrecht: Historische und dogmatische Aspekte*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2016, 501 s. ISBN 3-16-154818-3.
10. ENGISCH, K. Die Lehre von der Willensfreiheit in der strafrechtsphilosophischen Doktrin der Gegenwart. 2. Auflage. Berlin: Walter de Gruyter, 1965, 76 s.
11. EXNER, F. Kriminologie. Dritte Auflage. Berlin: Springer Verlag, 1949, 331 s.
12. FEUERBACH, P. A. Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen Peinlichen Rechts. Giessen: Georg Friedrich Heyer, 1801, 546 s.
13. FOUCAULT, M. *Dozerať a trestať: Zrod väzenia*. Bratislava: Kalligram, 2000, 310 s. ISBN 80-7149-329-5.
14. FREUD, S. Totem a tabu: O niektorých paralelách v duševnom živote divochov a neurotikov. Preložil T. Münz. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1966, 187 s.
15. GALL, F. – SPURZHEIM, G. Anatomie et physiologie du système nerveux. Premier volume. Paris: F. Schoell, 1810, 209 s.
16. HEGEL, G. W. F. Základy filozofie práva. Praha: Academia, 1992, 378 s. ISBN 80-200-0296-0.
17. KAAAN, H. Psychopathia sexualis. Lipsiae: Apud Leopoldum Voos, 1844, 124 s.
18. KALLAB, J. Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské. Praha: Melantrich, 1935, 337 s.
19. KLEINHEYER, G. – SCHRÖDER, J. Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten: Eine biographische Einführung. Tübingen: Mohr Siebeck, 2017, 594 s. ISBN 978-3-8252-4526-9.
20. KOCH, A. a kol. (eds.). Carl Joseph Mittermaier und der reformierte Strafprozess. Tübingen: Mohr Siebeck, 2022, 298 s. ISBN 978-3-16-1601-48-4.
21. KRAFFT-EBING, R. Psychopathia sexualis mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung. Siebente Auflage. Stuttgart: Verlag von F. Enke, 1892. 433 s.
22. KREJČÍ, F. Základy vědeckého systému psychologie. Praha: Česká akademie věd a umění, 1939, 314 s.

23. KRESS, J. P. *Commentatio succincta in constitutionem criminalem Caroli V. Hannoverae*: Foerster, 1744, 872 s.
24. LANGE, J. *Verbrechen als Schicksal: Studien an kriminellen Zwillingen*. Leipzig: Georg Thieme Verlag, 1929, 96 s.
25. LENZ, A. *Grundriss der Kriminalbiologie: Werden und Wesen der Persönlichkeit des Täters*. Wien: J. Springer, 1927, 252 s.
26. LOMBROSO, C. *Criminal Man*. Trnaslated by N. Rafter. Durham: Duke University Press, 2006, 424 s. ISBN 0-8223-3711-8. Odkazujeme aj na originálne vydanie knihy: LOMBROSO, C. *L'uomo delinquente in rapporto all'antropologia, alla giurisprudenza ed alle discipline carcerarie*. 5 ed. Torino: Bocca, 1896, 473 s.
27. LOMBROSO, C. – FERRERO, G. *Criminal Woman: The Prostitute and the Normal Woman*. Translated and Introduction by N. Rafner. Durham: Duke University Press, 2004, 303 s. ISBN 0-8223-3207-8. Odkazujeme aj na originálne vydanie knihy: LOMBROSO, C. – FERRERO, G. *La donna delinquente: la prostituta e la donna normale*. Torino: Editori L. Roux, 1893, 640 s.
28. MADLIAK, J. a kol.: *Kriminológia*. Košice: Právnická fakulta UPJŠ, 1993, 178 s. ISBN 80-7097241-6.
29. MAREŠ, F. *Fysiologie*. Díl II: *Pohyby a jejich innervace*. Praha: Bursík & Kohout, 1908, 315 s.
30. MATIEGKA, J. *Duše a tělo: Theorie o vztahu duševní činnosti k tělesné povaze*. Praha: F. Topiš, 1913, 95 s.
31. MEZGER, E. *Das Typenproblem in Kriminologie und Strafrecht*. München: Verlag der Bayxerischen Akademie der Wissenschaften, 1955. 30 s.
32. MILOTA, A. *Trestní právo hmotné: část obecná*. Bratislava: Spol. Právnik, 1922, 498 s.
33. MILOTA, A. *Reforma trestního zákona v Československu*. Bratislava: Právnická jednota, 1934, 214 s.
34. MITTERMAIER, C. J. *Die Todesstrafe nach den Ergebnissen der wissenschaftlichen Forschungen*. Heidelberg: Academische Verlagshandlung von J. Mohr, 1862, 184 s.
35. MONÍK, J. *Právo trestati: Studie z právní filosofie*. Praha: Všehrd, 1900, 68 s.
36. RÁLIŠ, A. *Trestné právo v kocke*. Bratislava: Vyššia škola družstevná, 1942, 87 s.
37. ROZENTAL, M. M. a kol. *Filozofický slovník*. Bratislava: Pravda, 1974, 619 s.
38. SEIDEL, F. *Einblick durch Fenster, Thür und Dach in das Innerste des Menschen*. Weimar: B. Voigt, 1858, 263 s.

39. SINGELNSTEIN, T. – KUNZ, K. Kriminologie: Eine Grundlegung. 8. Auflage. Bern: Haupt Verlag, 2021, 518 s. ISBN 978-3-8252-5643-2.
40. SCHAUMANN, J. CH. Ideen zu einer Kriminalpsychologie. Halle: Johann Gebauer, 1792, 134 s.
41. SCHNEIDER, H. Kriminologie: Ein internationales Handbuch. Band 1: Grundlagen. Berlin: Walter de Gruyter, 2014, 567 s. ISBN 978-3-11-024826-5.
42. SKALICKÝ, J. Základy penitenciárnej vedy a penológie. Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1992, 86 s. ISBN 80-7160-017-2.
43. STÄCKER, T. Die Franz von Liszt-Schule und Ihre Auswirkung auf die deutsche Strafrechtsentwicklung. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2012, 419 s. ISBN 978-3-8329-7365-0.
44. STIEBER, M. Dějiny veřejného práva v Střední Evropě. Právo trestní. Praha: Typus, 1933, 114 s.
45. STRÉMY, T., BALOGH, T., TURAY, L.: Trestná politika v Slovenskej republike: minulosť, súčasnosť, budúcnosť. Bratislava: C. H. Beck, 2020, 223 s. ISBN 978-80-8960-3817.
46. STRUCK-BERGHÄUSER, A. Franz von Liszt und seine Gegner: Die Auswirkungen des Schulenstreits auf das heutige Sanktionen- und Strafvollzugsrecht. Baden-Baden: Nomos Verlagsgessellschaft, 2020, 566 s. ISBN 978-3-8487-6569-5.
47. STRUVE, G. Die Geschichte der Phrenologie. Heidelberg: Verlag von Karl Groos, 1843, 68 s.
48. STRUVE, G. Handbuch der Phrenologie. Leipzig: F. Brockhaus, 1845, 402 s.
49. TINKOVÁ, D. Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa. Praha: Argo, 2004, 413 s. ISBN 80-7203-565-7.
50. VORMBAUM, T. Einführung in die moderne Strafrechtsgeschichte. 4. Auflage. Berlin: Springer Verlag, 2019, 325 s. ISBN 978-3-662-59963-1.
51. WINDSCHEID, B. Lehrbuch des Pandektenrechts. Erster Band. Vierte Auflage. Düsseldorf: Verlag von Julius Buddeus, 1875, 736 s.

Články a štúdie v časopisoch a zborníkoch, kapitoly

1. ČIČ, M. Metodologické východiská ďalšieho vývoja československého socialistického trestného práva. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, roč. 6. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985, s. 91 – 115.
2. DIANIŠKA, G. Predmet, miesto a úlohy kriminológie. In: DIANIŠKA, G. a kol.: *Kriminológia*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 11 – 40. ISBN 978-80-7380-198-4.

3. DOBEŠ, M. Pohlavní styk s osobou stejného pohlaví a jeho trestní postih v socialistickém Československu. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2023, roč. 31, č. 2, s. 313 – 352. ISSN 1210-9126.
4. HERRNRITT, V. Několik poznámek k otázce sterilisace. In: *Pocta k sedmdesátým narozeninám univ. prof. Augusta Miříčky*. Praha: Československá společnost pro právo trestní, 1933, s. 118 – 128.
5. HÜNING, D. Die Debatte um das Verhältnis von Willensfreiheit und Strafrecht in der Strafrechtsphilosophie der Aufklärung. In: *Jahrbuch für Recht und Ethik*, 2008, roč. 16, s. 401 – 430. ISSN 0944-4610.
6. KUFFNER, K. Frenologie. In: *Ottův slovník naučný*. Devátý díl. Praha: J. Otto, 1895, s. 679 – 680.
7. LISZT, F. Die Aufgaben und die Methode der Strafrechtswissenschaft. In: *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*. Zweiter Band (1892 – 1904). Berlin: J. Guttentag Verlagsbuchhandlung, 1905, s. 284 – 298.
8. MAREŠOVÁ, A. Pachatel trestního činu. In: GRIVNA, T. a kol.: *Kriminologie*. 4. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 87 – 111. ISBN 978-80-7478-614-3.
9. MILOTA, A. Boj proti nebezpečným zločincům podle přípravné osnovy čs. trestního zákona. In: *Bratislava: Časopis Učené společnosti Šafaříkovy*, 1927, roč. 1, č. 1, s. 351 – 361.
10. NIKŠOVÁ, G. Prevencia zločinnosti a osobitosti kriminality žien. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comeniana*, roč. 5. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982, s. 119 – 171.
11. PINTERA, R.: Dědičnost dispoic k zločinnosti a sterilisace. In: RÁLIŠ, A. (ed.). *Pocta k šedesátým narozeninám Alberta Miloty*. Bratislava: Právnická fakulta University Komenského, 1937, s. 246 – 259.
12. VESELÁ, J. Význam kriminální biologie. In: *Právník*, 1931, roč. 71, č. 14, s. 425 – 448.

Neprávné pramene

1. DICKENS, CH. Příběh dvou měst. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1954, 436 s.
2. GOETHE, J. W. Faust. Přeložil O. Fischer. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1957, 705 s.
3. GOETHE, J. W. Faust. Praha: Dobrovský, 2022, 484 s. ISBN 978-80-277-1314-1.
4. SHAKESPEARE, W. Richard III. Přeložil Emil Boleslav Lukáč. Bratislava: Orlovský, 1948, 174 s.
5. ZÚBEK, Ľ. Doktor Jesenius. Bratislava: Mladé letá, 1983, 442 s.
6. ZWEIG, S. Svet včerajška: Spomienky Európana. Bratislava: PROMO International, 1994, 273 s. ISBN 80-967090-7-0.
7. Sväté písmo. Biblia.